

UNIVERZITA TOMÁŠE BATI VE ZLÍNĚ
Institut mezioborových studií Brno

Rodina a její perspektiva v české společnosti

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Vedoucí bakalářské práce:
Doc. PhDr. Jaroslav Nevoránek, CSc.

Vypracoval:
Zdeněk Svoboda

Brno 2005

OBSAH

ÚVOD	1
<u>1 Charakteristické znaky současné rodiny</u>	2
1.1 Znaky rodiny	2
1.2 Základní funkce rodiny	5
1.3 Současná rodina je značně labilní	9
<u>2 Podoba rodiny se mění</u>	14
2.1 Charakteristiky rodinného prostředí	14
2.2 Demografické údaje o rodině	20
2.2.1 Česká populace vymírá	20
2.2.2 Prudký pokles porodnosti	23
<u>3. Vztahy mezi muži a ženami</u>	27
3.1 Rozdílnost postavení mužů a žen ve společnosti stále trvá	27
3.2 Budoucí rodina bude pouze nukleární s malým počtem dětí	29
Závěr	31
Resumé (CZ)	32
Anotace	33
Literatura a prameny	34
Odkazový a poznámkový aparát	36
Přílohy	

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma „Rodina a její perspektiva v české společnosti“ zpracoval samostatně a použil jsem jen literaturu uvedenou v seznamu literatury, který je v práci uveden.

.....
Zdeněk Svoboda

Poděkování

Děkuji panu doc. Jaroslavovi Nevoránkovi, CSc. za velmi užitečnou metodickou pomoc, kterou mi poskytl při zpracování mé bakalářské práce.

Brno, 22 dubna 2005

Zdeněk Svoboda

ÚVOD

Pro formování lidského jedince představuje rodina neodmyslitelný prostor, jehož zásadní význam zdůrazňovali již na počátku tohoto století psychologové v čele s Freudem. Jen v rodině se naučíme nezištně milovat, prožívat jistotu vztahu k sobě i k jiným, poznávat co je dobré a špatné, stydět se za své nesprávné jednání.

Musí být pro nás alarmující, když v zahraničních i domácích pramenech se velmi často objevují zprávy, které vyvolávají dojem, že nastává soumrak rodiny. Právníci, psychologové, sociologové, stejně tak i církevní představitelé bijí na poplach. Se stoupajícím počtem rozvodů roste i nechuť k uzavírání manželství. Zdá se, že společnost ve své staré podobě se zkrátka rozpadá. Kdo je dost movitý, má dobré vzdělání, dokáže se oprostít od tradičního rozdělení úloh ve společnosti a vzdát se svazujících dogmat, hledá svou vlastní osobitou formu života.

Odborníci často upozorňují na skutečnost, že nelze vytrhnout institut rodiny od lidské společnosti jako celku, která má velké problémy. Alarmující informace o stavu současné rodiny a obavy o její budoucnost jsou všudypřítomné. Současný stav rodiny je odrazem neutěšených sociálních poměrů v širším měřítku. Silné ekonomické a sociální tlaky, ve spojení s politickou nestabilitou, oslabily pouto mezi manžely, rodiči a dětmi.

Tato bakalářská práce si klade za cíl charakterizovat rodinu v celé její šíři, ukázat charakteristické rysy současné rodiny a pokusit se anticipovat její perspektivu. Bez zdravé společnosti není myslitelná zdravá společnost.

1. Charakteristické znaky současné rodiny

1.1 Znaky rodiny

Hlavním znakem rodiny je její reprodukce. Rodina usnadňuje lidem péči o děti a jejich výchovu. Kromě toho, že je rodina biologicky důležitá pro udržení lidstva, je také jednotkou společnosti. Reprodukují člověka jako organismus i jako bytost kulturní. Zprostředkovává tradici dalším generacím. Rodina je prvním a dosti závazným modelem společnosti, s jakým se dítě setkává. Formuje jeho osobní vývoj i postoj ke všem dalším skupinám. Rodina se snaží formovat dítě podle svého hodnotového schématu, podle vlastní tradice. Rodinné normy se vždycky nějak odchyľují od norem ve společnosti průměrných. Rodina chce, aby dítě vstoupilo do společnosti s určitým druhem orientace, s určitým programem.

Od starověku až do současnosti bylo provedeno mnoho pokusů o přesunutí rodičovské péče na jiné osoby, skupiny, ba i na stát. Tyto pokusy se nikdy v širším měřítku neujaly. Model rodiny tvořené rodiči, jejich dětmi, případně prarodiči vykazuje v čase neobyčejnou stabilitu. Prakticky všechny společnosti jsou na tomto přirozeném modelu rodiny založeny. Také všechny funkční formy náhradní péče o děti usilují o to, aby se alespoň v něčem podobaly dvougenerační rodině, ty nejlepší z nich jsou psychologicky věrnou kopií úplné nebo neúplné rodiny.

Dítě ke svému vývoji potřebuje krom zajištění primárních potřeb (teplo, nasycení) stabilní prostředí (domov) a přítomnost stabilních osob (rodičů), na jeho vývoji vysoce citově angažovaných. Tato angažovanost je oboustranná. Dítě i rodič se spolu ztotožňují, podporují se, spoléhají se na sebe, samozřejmě se dostávají i do konfliktů. Rodiči na dítěti velmi záleží, víc než na čemkoli jiném, vnímá ho jako jedinečné, zvláštní, je jím fascinován. Také dítě vnímá

rodiče nejdřív jako všemocného protektora, později jako pomocné já, které doplňuje zatím nedokonale utvořené já dětské a umožňuje dítěti adaptovat se na nároky světa.

Totožnost dítěte určuje rodina už tím, že mu dává jméno. Příjmení vyznačuje příslušnost dítěte k určité rodině a křestní jméno je výsledek rodičovské volby, kořenící buď v rodinné tradici nebo inspirované dobovou módou. Když se nám člověk představí celým jménem, říká nám vlastně, do které rodiny patří a kterým jejím členem je.

Rodiče svým vlivem určují životní dráhu dítěte, dítě si z rodiny odnáší představu o pracovním uplatnění, o manželství a rodině, o hodnotové hierarchii. Tyto programy si přehodnocuje a ponechává z nich to, co považuje za pozitivní, to si zachovává až do konce života. Nebýt intenzivního pouta mezi rodičem a dítětem, neměly by tyto programy zakotvení. Rodina má smysl i pro rodiče. Dospělému umožňuje přesahovat horizont vlastního života. Starost o členy rodiny je víc než starost o sebe, touto starostí dostává náš život nenahraditelné dimenze. To, co děláme, má větší cenu, když je to zhodnoceno či přímo zužitkováno rodinou. Dospělý je rodinou potvrzován v roli sexuální a v roli rodičovské, obě role jsou základem dobrého sebehodnocení. Dospělý se vyvíjí v souladu s vývojem svého partnera. Se svými dětmi znovu prožívá i vlastní dětství, má možnost opravit chyby, jichž se dopouštěli jeho rodiče. Rodina dospělému rozšiřuje i jeho sociální pole. Díky partnerovi může navázat nové kontakty, stejně jako díky dětem, počet významných osob se tak může rozrůstat a obměňovat. Všem členům rodiny, dětem i dospělým, poskytuje rodina domov. V něm člověk odkládá veřejné role. V rodině je možná vysoká míra otevřenosti, vysoká míra sdílení. Rodina umožňuje svým členům zpracovávat všechny druhy traumat, která je potkávají. Umožňuje i sdílet radost. Pokud nejsme psychicky vykořisťováni, posuzujeme se očima členů své rodiny, korigujeme pod jejím vlivem své

chování.

V případě vzniku vážných poruch tělesného nebo duševního zdraví je rodina schopna mobilizovat značné rezervy, poskytovat svému členovi velkou podporu a všemi dostupnými prostředky usilovat o návrat do původního stavu. V ideálním případě dává rodina každému, kdo do ní patří, pocit bezpečného zázemí. V ideálním případě si tento typ přijímání neklade žádné podmínky.

Členové rodiny jsou partnery v komunikacích. Nepřetržité vyměňování zpráv upevňuje jejich rodinné role, umožňuje jim sledování společných cílů, respektování sdílených hodnot. Dobře fungující rodina je schopna v komunikačních výměnách vyvažovat nevýhody jednotlivých členů zvýšeným zájmem o jejich postoje, interpretováním zpráv vyjadřovaných mimoslovními prostředky.

Na druhé straně je rodina zdrojem stresu. Rodič musí být malému dítěti k dispozici stále, ať odpočatý či unavený, případně i nemocný. Také dospělí se musí stále jeden druhému přizpůsobovat. Řada individuálních plánů se může uskutečnit až po souhlasu jiných členů rodiny nebo musí být opravena a musí být přijat plán kompromisní. Jsou situace, v nichž se člen rodiny musí podrobit vyššímu zájmu, a to zcela. Radost z dětí a partnera má i svou stránku rubovou: starosti a úzkosti.

Rodina dokáže svou hlavní úlohu plnit dobře jen tehdy, když se rodič dokáže podřídit potřebě dítěte, protože je za ně odpovědný, a když podobně odpovědný vztah k sobě mají i dospělí členové rodiny. Moderní člověk ale tápe v otázce: Ve jménu čeho bych měl být odpovědný? Je odpovědný díky historické setrvačnosti, díky schopnosti lpět na blednoucích náboženských normách. Oslavování citu a individuality jej nezachrání, to dnes už ví. Pokud není věřící, chybí mu ideologie zakládající smysl pro odpovědnost.^{1/} Znaky

rodiny se jako vše v našich životech, neustále mění. Nemění se nějak zásadně, spíše se přizpůsobují vnějším tlakům a potřebám, které na rodinu působí.

1.2. Základní funkce rodiny

V dějinném vývoji společnosti se řada funkcí rodiny měnila. Se změnami společenských podmínek některé ustupovaly do pozadí nebo zcela zmizely, jiné nabývaly na závažnosti. V současné době určuje místo rodiny ve společnosti několik základních funkcí. Tyto funkce rodiny popisují vesměs všichni autoři,^{2/} kteří se zabývají ve svých literárních dílech rodinou, přibližně stejně a to jako funkci:

a) Ekonomickou, nebo zabezpečovací

Ta se ovšem nevztahuje jen na dítě v rodině, vztahuje se na všechny její členy. V minulosti byla zvlášť důležitá její výrobní složka, v současné době se stala rodina ve své převaze spotřební jednotkou, zcela závislou na výrobní činnosti společnosti. Ovšem i dnešní rodina si udržuje určité prvky výroby, za něž lze především pokládat vnitřní činnosti rodiny, vytvářející její hmotné zabezpečení (úklid, příprava stravy, nejrůznější domácí činnosti, které nejsou koníčkem, ale nutností). Zabezpečovací funkce se netýká jen oblasti materiální, ale postupně přechází do oblasti sociální, duševní až duchovní. Má tedy také v nejširším pojetí poskytovat svým členům životní jistoty.

b) Emocionální

Emocionální funkce v rodině je vázána na plně rozvinutého člověka, zralého, odpovědného, pro něhož citový vztah není něčím chvilkovým, ale trvalou bází jistoty a citovým zázemím pro všechny její členy. Emocionalita je potřebná stejně jak pro dospělé, tak pro děti, i když v různé podobě. Při tom třeba zdůraznit, že zájem o dítě a sledování jeho prospěchu pramení především

z emocionality, zajišťující harmonický život rodiny i pocit celkového uspokojení a životního naplnění pro všechny její členy.

c) Výchovnou

Spočívá v opravdovém zájmu o dítě a kvalitní péči o ně, v jeho výchově, v jeho přijetí jaké je, porozumění mu v jeho vývoji a potřebách a požadavcích, jež nutno včas, náležitým způsobem a s plným zaujetím pro ně uspokojovat, rozvíjet všechny jeho schopnosti a síly. Při tom vždy prosazovat jeho nejlepší zájem a prospěch, ochraňovat jej před nepříznivými situacemi a učit je, aby bylo samo schopno jim čelit a překonávat je. Jejím těžištěm je v podstatě prosazování a ochrana dětských práv, jak jsou obsaženy v Úmluvě o právech dítěte.

Selhává-li rodina při plnění některé z těchto funkcí, může to výrazně narušit vývoj jedince a vést k různým konfliktům v dalším životě.

Z toho všeho je tedy patrné, že hovoříme-li o špatně fungující rodině, máme na mysli neplnění funkce ekonomické, socializační či funkce emočního zázemí. Neplnění těchto funkcí může být velmi úzce propojeno a může vést k řadě jevů označovaných jako sociálně patologické.

Neplnění ekonomické funkce obvykle není jediným projevem špatně fungující rodiny. Rodina se může v špatné ekonomické situaci ocitnout "nevinně", z důvodu nízkých příjmů. V takových případech přichází při plnění ekonomické funkce rodině na pomoc stát prostřednictvím státních sociálních příspěvků a podpory.

Něco jiného jsou ovšem rodiny, kde špatná ekonomická situace vznikla na základě neadekvátního a neracionálního hospodaření (což je např. velmi častý důvod nízké životní úrovně rómského obyvatelstva v ČR). Patří sem např. rodina s problémem alkoholismu, drog, gamblérství apod. V těchto případech

je velmi časté také neplnění socializační funkce a pochopitelně chybí i emoční zázemí pro jedince.

Jakou funkci má rodina v České republice z hlediska státu, popisuje Národní zpráva o rodině ^{3/} „Nalézt odpovídající definici rodiny je obtížné nejen s ohledem na různé oblasti použití tohoto pojmu, ale i vzhledem k proměnlivým hodnotovým východiskům v závislosti na kulturním a civilizačním prostředí dané společnosti. V jednotlivých vědních odvětvích a jejich dílčích oborech se proto význam tohoto termínu liší v závislosti na metodologických postupech (které jsou samy o sobě proměnné), oblasti výzkumu a pojmovém ústrojí. Je proto nemožné hovořit o jediném pevném všeobecně přijímaném pojmu rodiny, ale spíše o jednotlivých aspektech a proměnlivých variantách tohoto termínu tak, jak se odrážejí v různých vědních oborech.

Rodina je v nejširším pojetí chápána jako celek rozličných konstelací takové formy života, která obsahuje minimálně dvougenerační soužití dětí a rodičů, má trvalý charakter a vykazuje pevné vazby mezigenerační a vnitrogenerační solidarity. Rodina jako sociální celek spojený na základě příbuzenské mezigenerační vazby je v tomto pojetí ve své podstatě neměnnou sociální institucí, která jako taková existuje v každém kulturním prostředí a je v něm sociálně uznávána. Další konkrétní znaky rodiny považované za její nezbytné charakteristiky jsou variabilní v závislosti na sociokulturním prostředí a na konkrétních formách rodinného soužití přítomných v čase a prostředí.

V současné společnosti lze někdy pozorovat snahy o co nejširší vymezení pojmu rodiny tak, aby se stal relevantním pro jakoukoli formu soužití dvou či více lidí bez závislosti na mezigeneračním elementu, na přítomnosti dětí či na jakékoli institucionální vazbě. S ohledem na možnosti definování rodiny pro politické účely se jeví proto nutným vymezit jednotlivé společensky relevantní funkce rodiny. Právě ohled na oblasti, v nichž rodina poskytuje společnosti

těžko a nákladně nahraditelné služby, se musí stát jedním z určujících elementů pro vymezení oblasti rodiny ve vztahu vůči jiným formám lidského soužití v malých sociálních skupinách. Mezi základní funkce rodiny v tomto smyslu patří funkce reprodukční, socializační, sociálně-ekonomická a regenerační. Někdy se hovoří rovněž o funkci tvorby lidského kapitálu ve smyslu přípravy dítěte na plnohodnotný život člověka ve společnosti. Je samozřejmé, že není objektivně možné přesně určit váhu jednotlivých výše zmíněných funkcí pro definici, chápání a užívání pojmu rodina. Preference závisí na konkrétních etických a politických postojích, stejně jako na oboru, jehož prizmatem je na rodinu nahlíženo, ať je to sociologie, psychologie, statistika nebo demografie. Přesto však lze považovat základní funkce rodiny ve vztahu k společnosti v jejich celku za nezbytný prvek pro vymezení pojmu rodina pro jeho používání ve veřejném sektoru.

S ohledem na základní biologické a funkcionální charakteristiky lze v evropském a českém prostředí chápat rodinu v nejširším smyslu za sociální jednotku, jejímž ustavujícím znakem je soužití minimálně dvou generací v přímé příbuzenské linii (rodič-dítě) a vedlejšími znaky je plnění základních rodinných funkcí a žádoucích, nicméně nikoli nezbytných, právně-institucionálních zakotvení ve společnosti. Příbuzenský vztah může být výjimečně založen na právních institutech, které nejsou založeny na biologickém rodičovství (např. osvojení). V užším pojetí je možné za přirozenou nukleární rodinu, která je jednoznačně převažujícím typem soužití v České republice, považovat institucionálně strukturované sociální společenství, které je založené na rodičovském a manželském vztahu jako jeho dvou základních vztahových liniích, a vychází z úpravy rodinného práva. Manželské soužití ostatně svou hlavní funkcí, kterou je podle českého právního řádu právě založení rodiny a výchova dětí, tuto základní podobu rodiny předpokládá.“ Funkce rodiny se ve své podstatě do budoucnosti měnit nebude, budou se měnit pouze prostředky, kterými budou funkce naplňovány. Jednotlivé funkce rodiny tvoří komplexní

zabezpečení kvalitního rodinného života, který je velice důležitý pro zdravý vývoj dítěte. Při narušení, nebo absenci některé z funkcí rodiny, je vytvářen prostor pro patologický vývoj dítěte a tím je narušena i celková rovnováha v celé rodině.

1.3. Současná rodina je značně labilní

Jaká je situace v České republice? Odlišujeme se nějak významněji od trendů ve vyspělých západních státech? Přestože se v podstatných vývojových tendencích nelišíme, tak určité odlišnosti můžeme u nás zaznamenat. Po létech rovnostářské uniformity v naší zemi došlo k převratným změnám, které se ne vždy promítly pozitivním způsobem do vývoje České rodiny.

Při průzkumech veřejného mínění 62 % mužů a 70 % žen považuje manželství za posvátnou instituci a manželský slib za slib celoživotní.^{4/} Ještě větší počet dotázaných zdůraznilo důležitost manželství při výchově dětí. Stejní respondenti však zároveň souhlasí s tím, že v případě velkých neshod je jediným správným řešením rozvod. Odborníci i v České republice soudí, že jednou z krizí současného rodinného života je krize komunikace a dialogu, neboť lidem chybí schopnost zvládat současné obtížné situace, které nepostihují jenom rodinu, ale celou společnost. Rodina v nedávné minulosti byla často rozhodujícím činitelem, který svou intimitou a lidským teplem vytvářel oázu v poušti předcházejícího totalitního režimu.^{5/} Stejně i dnes platí, že funkční rodina je nejenom místem uspokojování životních potřeb, ale současně se v ní promítá soukromé s veřejným, individuální se společenským. Jinak řečeno, je základním centrem prevence veškeré sociální patologie, a proto vyžaduje, aby byla podporována a chráněna. V případě ohrožení základních hodnot je to právě rodina, která může poskytnout svým členům základní adaptační prostor k integraci v nových podmínkách. Současně je však potřebné přijmout adekvátní opatření ke zlepšení současné situace neúplných rodin.^{6/}

Dnešní problémy v partnerských vztazích se nijak výrazně nezměnily, ale jiný je jejich charakter. Vybrané problémy, tendence a nové jevy související s českou rodinou se pokusím vyjádřit v následujících odstavcích.

Řada rodin nedokázala zvládnout změněné společenské podmínky a v nové situaci se ocitla nepřipravená s malou schopností se adaptovat na změny, které nastaly po roce 1989. V důsledku toho došlo mnohde k lidským krizím a katastrofám, kdy se jedinci pod tlakem společenských procesů snaží stůj co stůj přizpůsobit a obstát v realitě současnosti, což někdy vede k rodinným krizím a rozpadu partnerských vztahů.

Některé rodiny neunesly rychlý společenský a ekonomický postup svých členů. Dochází k tomu, že podnikatelé chtějí završit svůj ekonomický úspěch vedle změn ve svém šatníku či vozovém parku i prestižnější partnerkou. Pracovní zaneprázdněnost a iluze kultu nepostradatelnosti nutně vedou k situaci, kdy jsme se svými nejbližšími stále méně a méně. Následná nevyhnutelná destrukce rodinných vztahů bývá často označována jako tzv. "podnikatelský syndrom". Přestože navenek rodina podnikatele působí velmi ekonomicky zabezpečeně a spokojeně, tak uvnitř dochází k výrazným krizovým jevům. Vytváření tzv. nových elit ve společnosti, nového image s formálními atributy úspěšných mužů a žen, jež diktuje doba, jsou draze vykoupeny netolerancí v partnerských vztazích, absencí času, který by měl být alespoň v nejnutnější míře věnován dětem a rodině. To vše a řada dalších, okolností vede k podstatným změnám v partnerském soužití.

Naopak v současné době s růstem nezaměstnanosti dochází v mnohých rodinách k poklesu životní úrovně. Jde především o rodiny s více dětmi. Často při dotazu, co postrádá dnešní rodina, se objevuje odpověď, že jsou to právě peníze. Finanční prostředky tak vytváří důležitý faktor pro spokojenost v rodinných vztazích.^{7/} Když jsem se výše zmínil o podnikatelském

syndromu, tak si myslím, že nový tzv. "syndrom chudoby" nás teprve čeká a bude o to více bolestivější. Jeho existenci si velmi neradi dnes přiznávají mnozí. Stačí však se rozhlédnout kolem sebe a pozorně se podívat, jak někteří kolem nás chodí oblečení, jak se stravují, jaké dárky kupují svým dětem apod. Je to smutné, ale materiální chudoba již doléhá na mnohé vrstvy našich spoluobčanů.

Jiný případ představuje situaci, kdy změny vedly k podkopání autority muže v rodině. Nejde pouze o ztrátu zaměstnání, ale například i výraznější pracovní úspěšnost ženy v nových podmínkách.

Pro někoho může být banální i jiný příklad spočívající ve sporech o základní životní hodnoty. Dřívější doba nabízela černobílé vidění, dnes je situace složitější, a proto může být zdrojem značného napětí v partnerských vztazích.

Také nové moderní trendy se rovněž objevují v oblasti rodiny a příbuzenských vazeb. Přestože se současná rodina dokázala osvobodit od dohledu a kontroly širšího příbuzenstva, tak paradoxně dosáhla toho, že se zvýšila křehkost a nestálost mezi jejími členy. Opuštění partneři tak často hledají u svých původních rodin podporu a ochranu, dochází k renesanci příbuzenství.^{8/} Zejména tam, kde je více dětí, s ohledem na rostoucí investice do jejich výchovy a vzdělávání. Přídavky na děti oproti důchodům zůstaly dlouho nevalorizovány a daňové úlevy jsou nedostatečné. Výsledkem toho je, že v pásmu chudoby se nachází stále více mladých manželství.

Podle statistik ubývá sňatků a manželství se uzavírají později než v dřívějších letech. Jde však spíše o odklad sňatku jak o nezáměr manželství a také nelze říci, že by to byl negativní jev. Mladí lidé mají pak širší možnosti různých stupňů vzdělání, cestování, najít si vhodné zaměstnání a následně pak uživit rodiny.

Rovněž i bytová situace, která je u nás velmi neuspokojivá, jistě je jedním z důvodů poklesu sňatků, porodnosti a růstu rozvodovosti. Je skutečností, že pro mladé rodiny dnes chybí značné množství bytů a ty které jsou k dispozici, jsou pro mladá manželství cenově nedostupné.

I dnes platí, že základní problémy dětí přináší škola, rodiče a kamarádi. Nestabilní rodina a nové nástrahy mohou vytvářet živnou půdu k takovým jevům jako jsou drogy, gamblérství či sektářství. Stále více stoupá počet trestných činů spáchaných nezletilými. Příčiny tohoto jednání lze stručně shrnout jako ztráta společenských hodnot, frustrace, citová chudoba, neúměrné ekonomické požadavky, problémy ve škole a další.

Dalším důležitým momentem, na který bych rád upozornil, je význam masmédií a pěstování kultu "úspěšných vzorů". Televize, ale i tisk a další média mají obrovský socializační vliv, který v mnoha směrech podceňujeme, a dostatečně si neuvědomuje, jak jednáme pod vlivem těchto vzorů. Každodenní přítomnost reklamy, zpravodajství apod. má obrovský vliv na změnu klimatu mezi lidmi. Záplava tzv. masové kultury, zejména americké výroby, která nás dnes doslova pohlcuje, vede často k nesprávnému pohledu na svět kolem nás a vytváří nové vzory zejména pro naši mládež. Náhražkový hlad po emocionálních zážitcích, které musí být stále silnější, vede k chudobě skutečných partnerských vztahů a k hledání cest prostřednictvím násilí, sexem v různých perverzních podobách.

Trochu radostnější se zdá výhled pokud jde o rozvody. Spolu s vyšším věkem sňatků zároveň zaniká náš speciální český důvod jejich uzavírání těhotenství. Současná mladá generace volí spíše nerodinné a nemanželské aktivity (studium, cestování, podnikání, budování kariéry) a projevuje se odpovědněji, než tomu bylo dříve.

Další nový trend, který se objevuje, spočívá v rodinném poradenství. Zatím sice nedosahujeme úrovně USA, kde psychoterapeut patří už ke každému úspěšnému jedinci, ale lidé i u nás hledají pomoc u odborníků ve svých obtížných situacích.

V naší společnosti se traduje, že vychovávat znamená trestat. Denně jsou zaznamenávány případy, kdy děti jsou týrané, zneužívané či zanedbané. Statistiky kriminality vykazují nárůst dětí sexuálně zneužívaných a psychicky týraných. Některé zprávy o násilí uskutečňovaném na dětech jsou přímo alarmující.

Výše uvedený výčet není jistě vyčerpávající, jistě by se našly další faktory, které ať kladně či záporně ovlivňují současnou českou rodinu.

Za nejpodstatnější fakt krize české rodiny považuji utrápenost a uspěchanost dnešní doby, kdy členové rodiny na sebe nemají čas a nemají čas ani vyslechnout radosti a starosti svých blízkých. Dostupné průzkumy dokládají, že současná rodina trpí chronicky nedostatkem času. Sféra práce je preferována na úkor sféry rodiny, což vede k převratu tradičních vztahů uvnitř rodiny a preferenci hmotných statků jako náhražky citových vztahů. Střet mezi hmotnými a duchovními statky, jejich vzájemný rozpor a preference jedné stránky nad druhou zejména stránky materiální, vede k destrukci rodiny. Ekonomický faktor dominuje nad imperativem pokory a poslušnosti, což vede k pokřivenosti mezilidských vztahů.

2. Podoba rodiny se mění

2.1 Charakteristiky rodinného prostředí

Člověk může prostředí, ve kterém žije, měnit, všelijak upravovat a zlepšovat, ale všechno, co ho obklopuje, na něj zároveň působí, ovlivňuje ho a formuje. Některé prostředí dává dítěti více příležitosti se uplatnit a rozvíjet, podněcuje je k činnosti, rozvíjí více jeho vloh, kdežto jiné jeho zdravý rozvoj naopak brzdí, působí zcela opačně.

Vztahy dítěte k rodičům a sourozencům jsou rozhodující silou jeho zdravého vývoje. Rodiče by měli vytvářet dětem společenské prostředí. Děti se v něm učí soužití s ostatními osobami, napodobují je, přizpůsobují se jim. Je to pro ně vlastně společnost v malém, každodenní cvičení v soužití a zacházení s lidmi.

Získávají přitom různé vzory chování, kterých pak mohou v budoucnu použít. Protože rodiče jsou pro děti současně symbolem autority, stává se jejich postoj k rodičům také postojem vůči autoritě. Děti si musí v rodinném prostředí zvyknout na určitou míru sebeomezování a sebeovládání, tj. musí se přizpůsobit všem jeho zvláštnostem a požadavkům. Jestliže se toto přizpůsobování z jakéhokoli důvodu nedaří, dostávají se ve svém vývoji do těžké a někdy i nebezpečné situace. Z toho potom pramení eventuelní narušenost dítěte. Rodina není jen seskupením určitého počtu rodinných příslušníků. To by bylo málo. Její členové spolu trvale žijí, navzájem se ovlivňují, jeden druhému pomáhá, ale občas se spolu také střetávají. Mluvíme o rodinné interakci a rozumíme ji vzájemné vztahy mezi jednotlivými členy rodiny a jejich každodenní soužití. Rodinný život dává velké možnosti takovým mezilidským vztahům. Vzájemný styk v rodině je

zpravidla navazován výzvami, rozkazy a sděleními, ovšem podněcuje ho také tón hlasu, doprovodná gesta nebo výrazy tváře, eventuálně i různé dotyky. Mnoho citových reakcí nebývá v rodině vůbec vysloveno, a přece jsou bezpečně přeneseny. Zamračený člen rodiny může vyvolat všeobecně tísnivou náladu všech rodinných příslušníků, uspěchaný a zmatený člen rodiny všeobecný neklid, nebo dokonce nervozitu. Vzájemné vztahy mezi rodiči a dětmi se formují dávno předtím, než se děti naučí mluvit. Rodiče totiž neovlivňují děti jen slovy, nýbrž také prostřednictvím smyslů a citů.

Podmínkou zdravého společenského a citového vývoje dítěte je vhodné a láskyplné rodinné prostředí, které mu dává dostatek kvalitních a věkově vyrůst člověk citové povrchní, hrubý a třeba i bezohledný. Vytvořit dětem takové krásné rodinné prostředí, to je první a základní požadavek úspěšné přiměřených podnětů. Dítě potřebuje v rodině citově zakotvit, jinak by z něho mohl rodinné výchovy. Každé rodinné prostředí má svou atmosféru, je nějak citově zabarveno. To platí zejména o vztazích mezi rodiči a dětmi a mezi sourozenci navzájem, je třeba, abychom měli v každé době o děti co největší zájem a abychom se jim také věnovali. Děti nezbytně potřebují naši pozornost, ohleduplnost, pochopení a lásku. Tu především. Malé i velké, hezké i nehezké, chytré i zaostávající prostě všechny. Nemají-li ji, strádají, nemohou se zdravě vyvíjet, trpí. Proto se budeme snažit získat si jejich důvěru a vlídným, trpělivým jednáním je přesvědčit o svém dobrém vztahu k nim. Takové jednání vytváří ovzduší radostné pohody, tak potřebné pro rozvoj kladných povahových vlastností dítěte.

V každém normálním rodinném prostředí se střídá úspěch s neúspěchem, radost se starostí a vzniká zdravě vzájemné cítění. Tím se podstatně ovlivňuje formování dětské osobnosti. To je pak skutečný domov, kam se všichni členové rodinného kolektivu vždycky rádi vracejí a který děti trvale poznamenává, jeho zářivý obraz s sebou nesou po celý život. Rodiče by se

proto měli naučit ovládat, měli by mít pevné zásady, nedát se nikdy unést hněvem, umět se pokud možno oprostít od každodenních starostí, být v přítomnosti dětí klidní, vyrovnaní a důslední a jít jim příkladem. Křik, hněv, strach, nebo rozčilení působí na organismus zhoubně. Ze strachu, kterého se dítě zpravidla nedovede zbavit, vzniká většina neuróz i vážnějších duševních onemocnění. Je vždycky špatné znamení, jestliže dítě začíná ztrácet přirozenou veselost, živost a podnikavost, izoluje-li se od společnosti, vyhledává-li samotu. Klidná pohoda rodinného prostředí bývá pro úspěšnou výchovu významnější než dobrá hospodářská situace rodiny. Zdá se to přehnané, ale je tomu tak.

Vhodné, láskyplné prostředí, to je prozatím ideál, s kterým se bohužel v každé rodině nesetkáváme. Zdá se to nepochopitelné, ale je tomu tak. Mnozí rodiče vytvářejí pro své děti prostředí všelijak deformované, a proto nevhodné.

Příčiny mohou být různé. Závadné je především výchovné nedostačující prostředí, v němž děti živoří jako květiny, které jsme omylem zasadili do špatné půdy. Existují totiž rodiče, kteří nebyli k rodičovství dostatečně připraveni. Bývají to většinou mladí lidé. Oženili se lehkomyšlně, mnohdy jen kvůli neplánovanému dítěti, nemají potřebné základní znalosti, smysl pro odpovědnost, představu následků svého jednání, chybí jim hlubší rozumové schopnosti, rozvaha, všeobecný rozhled. Neuvažují o smyslu života, o hierarchii hodnot, žijí ze dne na den, honí se za výdělkem, hledají jenom zábavu, pochybné prožitky, a děti jim ovšem překáží. K výchově se staví zpravidla lhostejně, jako by jim na dětech vůbec nezáleželo, a někdy ji dokonce odmítají.

Časté konflikty v rodině, či dokonce rozvrat mívají nežádoucí vliv na rozvoj negativních rysů dítěte. Nervozita a náladovost rodičů se brzy přenesou i na díle. Jeho postavení v rozvráceném rodinném prostředí je neutěšené. Dítě

prožívá silný duševní otřes. Ztrácí jistotu, přirozené veselí a důvěru v sebe. Otec i matka, u nichž nacházelo vždycky ochranu pocit bezpečí a porozumění v každé situaci, je těžce zklamali. Jejich autorita, dosud bezmezná, tím byla silně otřesena. Současně byla otřesena také autorita učitelů, všech dospělých lidí, s kterými se dítě stýká, a ovšem i autorita úřadu a státu. Škola se nyní stala vedlejší záležitostí, zájem o práci upadl, sebevědomí dítěte značně pokleslo. Dítě už nemá o nic zájem, je zasmušilé, smutné, cítí se opuštěné a nešťastné. Citové trauma tlumí jeho veškerou duševní aktivitu.

Postižené děti se ovšem za svou rodinnou situaci stydí a snaží se ji před svým okolím utajit. Jsou vážné, nesdílné, ostýchavé, stále jakoby zamyšlené, straní se ostatních dětí, nedovedou se na nic upnout a soustředit. Jindy se zase perou, aby překonaly pocit malosti, méněcennosti a křivdy. Jejich vnitřní život jako by již ani neexistoval. Zdá se jim, že jsou prázdné. Zato představivost horečně pracuje. Nemají chvíli klid. Znovu a znovu vidí a slyší scény, které se doma odehrávaly, ba nemohou se jich zbavit ani v noci. Je kladem, jestliže se aspoň školní prostředí pokusí nahradit těmto dětem, co doma ztrácejí, dovedou-li učitelé a vychovatelé včas odhalit jejich trápení, získat si důvěru, shovívavým a ohleduplným jednáním je přesvědčit, že nejsou na světě samy, že dosud existuje mezi lidmi láska.

Trvají-li konflikty delší dobu, nebo je-li to dokonce stav trvalý, objeví se u dětí negativní vlastnosti. Aby dítě obstálo mezi rozváděnými rodiči, naučí se brzy přetvářce, nedůvěře a lži a osvojí si nezdravé zásady pro své jednání s lidmi. Touží po tom, aby je oba rodiče milovali, potřebuje nezbytně jejich lásku a místo toho se zoufale a bezmocně zmítá ze strany na stranu a nenachází nikde jistotu.

Rozvrácená rodina, prostředí plné konfliktů, vyvolá u dítěte zpravidla neurotické onemocnění. Postižené dítě bývá nápadně ostýchavé, zamlklé, ustrašené, nedůvěřivé, bojácné a straní se kolektivu. Na první pohled se

ovšem zdá, že se nijak neliší od ostatních dětí. Teprve delší pozorování nám umožní dítě blíže poznat. Je to přirozený důsledek poruch mezilidských vztahů. Neobjevíme-li se včas všechny příčiny, může z takového dítěte vyrůst nepříjemný a zatrpklý člověk, který nenávidí lidskou společnost. Nikdy se nezbaví pocitu, že mu bylo ukřivděno.

Děti z rozvráceného rodinného prostředí bývají společensky lehce zranitelné a nezdravě citlivé. Trpí pocitem křivdy a bezpráví. Mají sklon hledat příčiny svých nezdarů v sobě, dávají si vinu, anebo se u nich projevuje negativismus. Dělají opak toho, co se jim přikazuje. Jsou drzé, hrubé, surové, bezohledné a velmi často se toulají.

Při dětských neurózách nepomáhají žádné prášky ani rady. Doporučuje se odstranit příčinu onemocnění, rozumně upravit prostředí, životosprávu a celý denní režim dítěte a neurotické onemocnění zpravidla po čase zmizí. O výchovu dětí po rozvodu pečuje obvykle jenom jeden z nich, zpravidla matka, kdežto druhý z rodičů se výchovného procesu neúčastní. Na první pohled by se zdálo, že to není ani jinak možné. Převážná většina otců se s dětmi po rozvodu stýká jen přechodně, anebo vůbec nestýká, jediný kontakt s rodinou je poukazování výživného (pokud tak nečiní zaměstnavatel) a některé nesvědomitě otce je třeba i k této samozřejmé povinnosti občas nutit.

Jenom nepatrná část otců, popřípadě i matek, se po rozvodu stýká s dětmi pravidelně. Mají své děti skutečně rádi, záleží jim na nich, jsou si vědomi odpovědnosti za jejich výchovu, a proto pomáhají bývalé partnerce nebo partnerovi při všech výchovných potížích. Někteří docházejí za dětmi přímo do bytu, sledují jejich práci ve škole, hovoří s matkou o všech těžkostech a společně je i řeší. To jsou ovšem případy zcela výjimečné, ale přesto dokazují, že máme i takové možnosti. Manželé se s ohledem na své děti domluvili na slušném rozchodu, a proto i vyrovnání

majetkových záležitostí mezi nimi proběhlo rozumně. Každý takový případ potvrzuje morální kvality obou partnerů a naše společnost si jich za to oprávněně váží.

Rodinné prostředí se v posledních letech určitě změnilo a nebojím se říct, že k horšímu. Stoupající nároky na rodiče, hlavně po pracovní stránce, vedou k tomu, že rodiče nemají dostatek energie na výchovu svých dětí. To se podepisuje na dětech tím, že rodina přestává mít rozhodující roli ve výchově dítěte a tím jsou logicky posilovány ostatní faktory, které působí na výchovu jedince ve společnosti, jako jsou např. škola nebo parta, kde tráví dítě většinu svého času mimo svou rodinu.

2.2 Demografické údaje o rodině

2.2.1 Česká populace vymírá

Systémová změna v České republice nepochybně urychlila, pokud přímo nenastartovala procesy, které v evropských zemích v oblasti rodiny a partnerských vztahů probíhají v posledních desetiletích. Tyto procesy v širším kontextu vyspělých zemí souvisí s modernizací (globalizací) společnosti.

V roce 1994 jsme se v naší zemi stali svědky jedné malé, ale na tehdejší dobu téměř převratné demografické události. Poprvé od druhé světové války zemřelo během tohoto roku v Česku více lidí, než kolik se jich za celý rok stačilo narodit. Populační deficit sice ještě zčásti zaplnila migrace z okolních zemí, konečná bilance však i přes tuto zahraniční "výpomoc" zůstala záporná. Poprvé v novodobé historii jsme se tak mohli zařadit mezi země s přívlastkem "vymírající". V celoevropském měřítku se u nás ale v tomto roce prakticky nic převratného nestalo. Pět let po pádu komunismu jsme se pouze připojili k trendu, se kterým se u našich západních sousedů setkávají už několik desítek let.

I když se během následujících deseti let trend vymírání české populace spíše ještě prohloubil, naše společnost si za tuto dobu na nepříznivý demografický vývoj zvykla a nevěnovala mu téměř žádnou pozornost. V poslední době se však začíná náš pohled a především pak pohled politiků na demografickou problematiku přece jenom nepatrně měnit. Děje se tak ale až ve chvíli, kdy se nás začínají některé demografické problémy přímo dotýkat a pomalu si tak setkáváme s tvrdou realitou, před kterou nás mnozí demografové a ekonomové už několik let varovali.

Najednou se divíme tomu, že demografický pojem stárnutí a vymírání obyvatelstva pro nás neznamena nic jiného, než výhledové zvýšení hranice

odchodu do důchodu až na 70 let a současně s tím i propad výše reálných příjmů budoucích důchodců. S hrůzou zjišťujeme, že celý současný důchodový systém je založen na principu "pyramidových her", které fungují jen tehdy, pokud se starým členům podaří získat dostatečné množství členů nových a s obavami sledujeme příliv emigrantů, vydávajících se do naší země za lepším životem.

Rok 1994 prvním rokem v naší novodobé historii, ve kterém začala česká populace oficiálně vymírat. 106 579 narozených dětí spolu s 9942 imigranty totiž nestačilo "pokrýt" 117 373 zemřelých a naše společnost se tak dostala do červených čísel. Celý problém přitom nezpůsobila nějaká zákeřná nemoc a nebo dokonce válka, jako tomu bylo několikrát v minulosti, ale naopak neustále se zmenšující počet nově narozených dětí.

Nejvíce dětí se v Česku narodilo kolem roku 1975. Přibližně v této době totiž u nás vrcholila vysoce propopulační státní politika. Potencionálním rodičům byly k dispozici levné novomanželské půjčky a mnoha lidem se zdarma poskytovalo nové bydlení. Vysoký počet narozených dětí proto bývá považován za výsledek této politiky a silné populační ročníky z druhé poloviny 70. let jsou z tohoto důvodu nazývány tzv. "Husákovými dětmi" (podle jména tehdejšího prezidenta).

Koncem 70. let začala ale tato populační politika tehdejšímu režimu přerůstat přes hlavu a pomalu docházely i finanční prostředky potřebné na její další udržování. Podpora mladých rodin s dětmi byla proto zredukována a počet nově narozených dětí se tak opět vrátil na "přirozenou" hodnotu. Z rekordních téměř 200 000 novorozenců až na 150 000. S přibývajícími léty se počet nově narozených dětí v ČR dál snižoval a několik let po pádu tehdejšího režimu došlo k dalšímu radikálnímu snížení počtu novorozenců až na hodnotu 89 471 v

roce 1999. Od této doby až do dneška se počet narozených dětí v Česku mírně zvyšuje, přesto zůstává zhruba poloviční oproti roku 1975.

Podle prognóz ČSÚ, k nějakému razantnímu zvýšení porodnosti v Česku v příštích letech v žádném případě nedojde. Počet nově narozených dětí bude spíše směřovat někam ke hranici 70 000 ^{9/} a počet zemřelých tak bude toto číslo vysoce převyšovat. Budoucí úbytek naší populace tak bude záviset na tom, kolik budeme ochotni mezi sebe přijmout nových imigrantů. Pokud budeme každým rokem vítat několik desítek tisíc ekonomických imigrantů s otevřenou náručí, zůstane počet obyvatel Česka až do roku 2030 přibližně na dnešní úrovni (cca. 10,2 miliónů). Když ale cizincům toužícím po lepším životě uzavřeme dveře, klesne počet obyvatel v naší zemi do roku 2030 až na 9 milionů.

O tom, jaké negativní (či pozitivní) dopady by měl takto vysoký úbytek obyvatel na naše hospodářství lze zatím pouze spekulovat.

Vymírání evropské a tedy i naší populace nemusí být nakonec výsledkem nového životního stylu, jak nás o tom mnozí přesvědčují, ale může se naopak jednat o důsledek pomalého růstu ekonomiky, který je paradoxně umrtvován různými sociálními, propopulačními a byrokratickými opatřeními. Důkazem tohoto tvrzení je Irsko. Jeho populace vymírala až do té doby, než se v této zemi podařilo nastartovat hospodářské reformy, které přinesly růst HDP přes 10 procent. Jakmile bylo tohoto růstu dosaženo, počet obyvatel začal opět rychlým tempem přibývat. ^{/10}

2.2.2 Prudký pokles porodnosti

Nad otázkou, proč se porodnost v kontinentální Evropě tak drasticky propadá, hloubají demografové i ekonomové. Významných faktorů je vícero. Jejich vliv navíc nelze jednoduše sečíst. Je však prakticky jisté, že velmi nepříznivý vliv na porodnost prokazatelně měla a má existence průběžného důchodového systému. Národní zpráva o rodině^{11/} uvádí: "Význam dětí v rámci mezigenerační solidarity jako investice pro hmotné existenciální zajištění ve stáří byl omezen systémem sociální péče a důchodového pojištění, které eliminovalo bezprostřední závislost na dětech. Význam dítěte pro rodiče se posunul do roviny emocionální, což snížilo přímou materiální nezbytnost přítomnosti dětí v rodině, a naopak umožnilo jejich nahrazování některými substituty splňujícími emocionální uspokojení."

Jinak řečeno, v dřívějších dobách představovaly děti investici, která rodičům na stará kolena zabezpečovala živobytí. Ostatně slovo "vejminek" pochází ze slova "vymínit": starý hospodář si ve smlouvě o předání statku vymínuje podmínky, za kterých předává hospodářství svému synovi. Namísto "mezigenerační solidarity" dříve fungovala přímá závislost starých rodičů na vlastních dětech. Lidé tedy byli přímo ekonomicky motivováni, aby měli dostatečně početné a dobře vychované potomstvo narozdíl od dnešního anonymního systému, kdy všichni pracující platí důchody všem důchodcům.

Tento systém umožňuje obrovskému množství "černých pasažérů", aby dostávali vyšší důchody, než kolik by odpovídalo jejich celkovému přínosu v období jejich produktivního života. Na druhé straně skupina osob s nadprůměrnými příjmy je penalizována, neboť získá ze systému méně, než kolik do něho vložila. Říká se tomu "princip solidarity". Na obě skupiny, nízkopříjmovou i vysokopříjmovou, má toto uspořádání demotivující vliv také

z hlediska porodnosti. Jedni mají pocit, že děti nebudou ve stáří potřebovat, druzí se domnívají, že si děti nemohou dovolit.

V současnosti tedy již děti nejsou investicemi, nýbrž domácími mazlíčky, nebo předměty luxusní spotřeby. Tržní segment domácích mazlíčků je ovšem velmi konkurenční. Je příznačné, že pokles porodnosti během 80. a hlavně 90. let byl doprovázen raketovým nárůstem počtu psů chovaných ve městech. Zatímco dříve byli psi doménou hlavně důchodců, nyní existuje mnoho mladých dvojic, které se programově rozhodly pořídit si pejska místo dítěte. Jde zejména o páry zaměstnaných mladých lidí, kteří se domnívají (ať už oprávněně, či nikoli), že na dítě nemají čas a peníze. Investují tedy své emocionální přebytky do němé tváře.

Velkou roli hrají také daně. Státní důchodové systémy odstranily přirozenou ekonomickou motivaci k plození dětí. Současně je "stát blahobytu" nesmírně drahou legráckou, která musí být financována z daní. Vysoké daně a odvody z mezd omezují výdělečnou kapacitu lidí v plodném věku. Omezují i porodnost.

Má-li moderní mladý občan České republiky na vybranou mezi založením rodiny a pohodlným životem bez dětí, je velká pravděpodobnost, že si zvolí druhou možnost, pokud samozřejmě nepatří k vrstvám, které se na děti dívají především jako na zdroj sociálních dávek. Je-li vysoké zdanění kombinováno se špatně fungujícími trhy práce a bydlení, vzniká skutečný genocidní mix. Jeho působení nelze napravit ani všemožnými státními subvencemi mladým rodinám. Naopak podpora rodin za určitých okolností dokonce snižuje porodnost.

Tradiční model platný zejména ve Španělsku, Itálii, ale do značné míry také ve střední a východní Evropě, klade důraz na posloupnost kroků při založení rodiny. Mladý muž nejprve absolvuje školu či učební obor, poté si zabezpečí existenci, dále následuje sňatek a teprve poté děti. Tato posloupnost nejenže

vyhovuje společenským konvencím, ale má i hlubokou ekonomickou logiku. Začít s plozením dětí a teprve pak se starat o existenci je zkrátka nerozumné. Problém nastane, když se některý z článků tohoto řetězce přetrhne. V současné Evropě je hlavním problémem druhý článek: zabezpečení existence. Nezaměstnanost mezi mladými absolventy je zpravidla mnohem vyšší, než kolik činí průměr celé práceschopné populace. V zemích jako Francie, Španělsko, Finsko, Řecko nebo Itálie je nezaměstnaných 20 až 30 % mladých lidí. Jakou porodnost lze očekávat, jestliže pětina až třetina mladých lidí se nedokáže vinou pokřiveného fungování pracovního trhu uživit?

Je tu ještě další problém. Daně a odvody z mezd jsou vysoké, zatímco investice do kapitálového vybavení jsou daňově zvýhodněné. Státní podpora již existujících rodin jde na úkor vyššího zdanění mladých lidí, kteří rodinu ještě nemají. Tzv. "podpora rodin" tedy brání vzniku nových rodin a fakticky snižuje porodnost. Když mladému svobodnému člověku zbude z platu po zdanění jen kapesné, stěží bude schopen nashromáždit úspory potřebné k založení rodiny. Politici v evropských zemích jsou neuvěřitelní hlupáci odtržení od reality, když si tuto triviální ekonomickou souvislost neuvědomují.

Vyskytují se názory, že pokles porodnosti nevádí, neboť svět je beztak přelidněný. Skutečně nelze "vědecky" stanovit "správný" počet obyvatel určitého státu či kontinentu. Lze však určit, jaká věková struktura populace je příznivá a jaká je katastrofální. Větší části Evropy bude během několika desetiletí dominovat velmi špatná věková struktura, pro niž je příznačný obrovský nárůst počtu lidí v důchodovém věku. Přesně řečeno, zatím není jasné, v jakém věku budou dnešní mladí lidé a děti jednou odcházet do důchodu pokud vůbec. Průběžné penzijní systémy budou prožívat dlouhou a těžkou krizi s výsledkem, který lze do značné míry již dnes vyčíslit.

Existují různé scénáře, z nichž nejpravděpodobnější je postupné zvyšování důchodového věku. Zpráva^{12/} říká, že "postupný růst věkové hranice pro nárok na starobní důchod by mohl poměrně významně eliminovat dopad očekávaného stárnutí české populace. Zároveň je vidět, že ukončení posunu věkové hranice vede k prudkému nárůstu míry závislosti."

Řečeno stručně a česky: důchodový věk bude třeba zvyšovat neustále. Nejprve na 65 let, pak (zhruba začátkem 30. let) na 67, let a tak dále. Ukončení tohoto posunu by poměrně záhy vedlo ke krizi systému. Ještě jinak řečeno: průběžný penzijní systém může existovat ještě několik desetiletí. Pak postupně upadne do bezvýznamnosti v důsledku posunu důchodového věku. Průběžný penzijní systém byl obrovským politickoekonomickým experimentem. Generace dnešních dětí bude svědkem jeho neúspěchu. Možná však půjde jen o návrat do 80. let 19. století, kdy byl důchodový věk v Bismarckově Německu stanoven na 70 let, při průměrném věku dožití nižším než 50 let. Pokud bude v roce 2050 stanoven oficiální penzijní věk například na 90 let při průměrném věku dožití kolem 80 let, pak bude průběžný systém dlouhodobě udržitelný.

Nebude-li zvyšován důchodový věk, daňová zátěž by teoreticky vzrostla až na úroveň 70 - 75% hrubé mzdy. Za takovýchto podmínek by však bezpochyby došlo k masivní migraci mladší a vzdělanější části práceschopné populace do zemí s nižší daňovou zátěží. Během následujících padesáti let mohou USA ohromně vydělat, pokud přijmou vlnu uprchlíků, kteří budou z Evropy vyhnáni vysokými daněmi.

3. Vztahy mezi muži a ženami

3.1 Rozdílnost v postavení mužů a žen ve společnosti stále trvá

Strukturální změny po roce 1989 spíše zdůrazňují rozdíly a nerovnosti podle genderu.^{13/} Segmentace trhu práce podle toho, zda práci vykonávají ženy nebo muži, je jedním z faktorů, které ještě pořád znamenají rozdíly v zisku obou pohlaví s přímou vazbou na rodinnou strukturu.

K této charakteristice, která vychází z empirického šetření výzkumného projektu "Muži a ženy na trhu práce"^{14/}, je možno doplnit další závěry projektu:

- Pro většinu ženské a mužské populace nepředstavuje zatím skloubení pracovních a rodinných povinností žádný zásadní problém. Je to pravděpodobně proto, že většina českých žen ve své orientaci dává přednost rodině před svým zaměstnáním.
- Přestože si téměř každý pátý muž přeje, aby jeho žena zůstala trvale v domácnosti, většina rodin by se však bez druhého příjmu neobešla. I když příjem žen bývá obvykle nižší než příjem mužů jsou jejich příjmy rovnocenné z hlediska významu přínosu do rodinného rozpočtu.
- Muži a ženy nejsou rovnocenní v případě péče o domácnost, kdy hlavní starost a větší část času věnovaného péči o domácnost spočívá stále na ženě.
- Nerovnost pohlaví není ve většině situací v pracovních vztazích na prvním místě.

Pozornost české veřejnosti je především soustředěna na politické a osobní případy diskriminace. Potlačení vnímavosti k "gender" nerovnostem ovšem neznamená vymizení problému. Ten se v praxi projevuje divergencí životních drah a kariér či strategií mužské a ženské populace a v konečném důsledku genderovou vertikální a horizontální segregací^{15/} pracovního trhu.

Námezdní práce mužů a žen je na pracovním trhu strukturována tak, že znemožňuje genderovou rovnost v péči o děti, rodinu a domácnost. Charakter a

organizace práce posiluje asymetričnost rodinných rolí. Představa, že muž a žena (otec a matka) se mohou zcela svobodně dohodnout na ekvivalentní dělbě práce v rodině je iluzorní.

Genderová dohoda partnerů je tedy podmíněna jak pracovní sférou (organizací práce, vytvářením klimatu pro rovné příležitosti mužů a žen, nerovnostmi v platech, v pracovním postupu či v možnostech získat určitou práci atd.), tak přístupem společnosti k ženské otázce. Jsou-li sociální status a z něj vyplývající sociální či politické kompetence žen nižší než mužů, nelze očekávat, že by rodinné strategie tuto sociální realitu nereflektovaly. Naopak, rodina (a její aktéři) citlivě vnímají své šance na trhu práce. Jsou-li pro jednoho z partnerů vyšší (zpravidla muže) a pro druhého nižší (zpravidla ženu), dělba rolí ve fungující rodině nabude kompenzačního charakteru. I když rodina má své soukromí, v němž partneři řeší genderové nerovnosti dělby práce nezávisle na dalších faktorech (pracovní trh atd.), zdá se, že v moderní společnosti dochází v rodině k neustálému zeslabování skutečně svobodných rozhodnutí. To je moment, kterým moderní svět vytlačuje rodinu a triumfuje jinými životními styly, než je rodinný život. Lidé bez rodinných závazků mohou totiž učinit daleko více svobodných, nezávislých rozhodnutí než lidé, kteří cítí odpovědnost za rodinu a chovají se podle toho. Ženy jsou biologicky a sociálně svázány s dětmi více než muži. Spjatost pracovní sféry s rodinou je značná, lidé ji také tak vnímají a chovají se podle toho. A v současné době přestávají fungovat, zejména u mladých lidí zaběhaná schémata jejich otců a matek. Bylo snadnější být ochránkyní rodinného krbu, v době kdy možnost studovat, kariérově získat či prostě cestovat a konzumovat byla minimální. Je však třeba přesně definovat, že práva a povinnosti by měly být stejné pro obě pohlaví. Obviňovat ženy, že ruší tradiční rodinu a odklánějí se od rodinných pout je nespravedlivé, pokud není totéž měřítko vztahováno i na muže. Společenské klima v české společnosti se zatím nedopracovalo k základní tezi, která platí pro moderní společnosti, a to že nerovnováha ve společenském statusu mužů a

žen je nevýhodou jak pro každého jedince, tak pro celou společnost. Pro řadu demokratických společností dnes platí, že dynamika růstu je svázána s úsilím o rovnováhu mezi mužskou a ženskou populací.

3.2 Budoucí rodina bude pouze nukleární s malým počtem dětí

Řada autorů se snaží vysvětlit současnou situaci rodiny jako její krizi. Zdůvodňují toto tvrzení řadou nepříznivých demografických ukazatelů jako je vysoká rozvodovost,^{16/} zvyšující se počty dětí narozených mimo manželství, neúplných rodin, rodin doplněných. Dále zvyšujícími se počty týraných, zneužívaných a zanedbávaných dětí, především v rodině samé, jejich kriminalitou, narůstající agresivitou a dalšími společensky nežádoucími jevy apod.

Rovněž je zdůrazňována nepříznivá ekonomická situace mladých rodin, jak ji nyní zažíváme, především trvalý nedostatek bytů a práce. Poukazuje se také na narušení tradičních forem rodinného soužití a upuštění od klasické dominantní role muže, na relativní ekonomickou samostatnost žen, matek, na vyšší frekvenci mimomanželských sexuálních vztahů a nadměrnou toleranci k nim, nedostatek opravdové lásky, náboženského cítění apod.

V rodinách v posledních letech výrazně ubývá společného času, a to zejména v rodinách s dětmi, kde nedostatek času trápí mnoho rodičů. O to více záleží na kvalitě společných chvil, na tom, jak společný čas s dětmi tráví. Společně s ubýváním společného času, tak ubývá i společné činnosti a vytrácejí se setkání kolem „rodinného stolu“. Chronický nedostatek času předznamenává v řadě rodin terén psychické deprivace.

Mnoha rodičům, podobně jako je tomu ve sféře partnerských vztahů, chybí potřebná komunikační dovednost, jež by jim usnadnila smysluplné a oboustranně radostné trávení společného času s dětmi. A tak v rodině mnohdy

začíná destrukce přirozeného světa dětí, narušení zkušenosti lidské časovosti, jež se může stát poruchou zakotvení lidské existence a jež se pak ve svých důsledcích může promítnout do jejich přítomného či budoucího jednání.

Jedním z mnoha činitelů, kteří přispívají k vytváření budoucí nukleární rodiny, je emancipace ženy, která se stále se zvyšujícím jejím vzděláním vede k intenzivnějšímu zaměstnávání žen. To přinese zákonitě hospodářskou nezávislost žen na mužích. A ta se bude stále rozvíjet. Ve své podstatě tato tendence musí vést k tomu, že péče o děti a jejich výchovu, se bude v čím dál větší míře odehrávat jinak než v bezprostředním kontaktu s matkou.

Významně se na proměně budoucí rodiny na rodinu nukleární bude podílet ekonomická aktivita rodiny, jež se bude soustředit především na spotřebu, zatímco všechny ostatní aktivity převezme společnost a její příslušné útvary. Tak se rodina stane i v této oblasti závislá na fungování celé společnosti. Nejlépe to charakterizuje dnešní život rodiny ve velkém městě, kde je odkázána prakticky ve všech směrech zajištění svého života na organizaci a na příslušné aktivitě společnosti.

Tyto proměny s sebou přinesou i výraznou redukci velikosti rodiny (domácnosti) a to jak co do počtu generací, tak co do počtu jejích členů. Proto také nukleární rodina, bude tvořena prakticky jen rodiči a dětmi, někdy dokonce jen rodičem s dítětem.

Přes všechny tyto skutečnosti i řadu dalších, zde neuvedených, jsem přesvědčen, že nejde o krizi rodiny, nýbrž o její adaptační proces a to často ve velmi složitých a náročných podmínkách. Myslím si, že se budoucí rodina přes všechny její proměny a napětí, dokonce svým způsobem zpevní a to především útekem do její intimity a posilováním její obranyschopnosti proti nejrozumnějším tlakům zvenčí.

Na podobě budoucí rodiny v České republice v nejbližších letech se bude do značné míry také podílet návrh koncepce rodinné politiky který má vypracovat ministr práce a sociálních věcí do srpna 2005. ^{17/}

ZÁVĚR

Z této bakalářské práce je ve všech směrech patrné, že rodina a to ne jenom v České republice, zažívá proměny, které se podepíší na její velikosti. Bude tvořena prakticky jen rodiči a dětmi, někdy dokonce jen rodičem s dítětem.

V budoucí době budeme podle mého názoru svědky všeobecného snižování výkonů rodin, které se bude projevovat častějšími haváriemi vztahů, jeho klesajícím počtem vznikajících rodin a klesajícím počtem narozených dětí. Mám obavu, že budou narůstat i počty výchovných selhání rodin, což leží v podtextu bouřlivé diskuse o dětské kriminalitě v posledních měsících. Za nejzávažnější problém však považuji všeobecný pokles důvěry, že společnost dokáže najít nástroje, které fungování rodin podpoří. Důvěru v rodinu, pomáhá zvyšovat především diskuse o jejím významu a o podmínkách v jakých rodiny žijí.

Jsem hluboce přesvědčen, že čím více budeme o rodině vědět, tím více si jí budeme cenit a tím více jí budeme podporovat.

RESUMÉ: (cz)

Vlastní bakalářská práce na téma „Rodina a její perspektiva v české společnosti“, je rozdělena do tří hlavních kapitol. Rodina je v ní chápána jako tradiční prostředí, kde se utvářejí a reprodukují sociální vztahy.

První kapitola je rozdělena do tří částí. V první části jsou popisovány jaké znaky by rodina měla mít, co vlastně rodina znamená pro rodiče a co pro děti.

Druhá část první kapitoly, se věnuje základním funkcím rodiny, tak jak je popisuje odborná literatura a případnými variantami, které mohou nastat, při neplnění základních funkcí rodiny. V poslední části první kapitoly je zachycena současná rodina a moderní trendy, které se na podobě rodiny podílejí.

Druhá kapitola, se ve své první části, věnuje různým druhům rodinného prostředí, některým patologickým jevům, které mohou ve špatném rodinném prostředí vznikat a změnám rodinného prostředí v posledních letech.

Druhá část, druhé kapitoly, je věnována demografickým údajům o rodině, popisuje důsledky, které nastaly po systémové změně v České republice v listopadu 1989, jako je prudký pokles porodnosti, atd.

Třetí a zároveň poslední kapitola této práce, se ve své první části, věnuje stále trvající rozdílnosti v postavení mužů a žen ve společnosti a ukazuje možné klady i zápory rozdílnosti v postavení. Druhá část, která uzavírá tuto práci, se snaží odhadnout budoucí podobu rodiny na základě poznatků, které byly získány v průběhu zpracování této práce.

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně
Institut mezioborových studií Brno

A N O T A C E

SVOBODA, Zdeněk. Rodina a její perspektiva v české společnosti. (Bakalářská práce). Brno: Institut mezioborových studií Brno, 2005. 37s.

Tato bakalářská práce, charakterizuje rodinou v celé její šíři. Ukazuje základní funkce rodiny, charakteristické znaky současné rodiny a různé podoby rodinného soužití. Jsou zde popsány alarmující ukazatele prudkého poklesu porodnosti a vymírání české populace. Dále popisuje postavení mužů a žen ve společnosti a snaží se anticipovat budoucí podobu rodiny a její perspektivu.

Klíčová slova:

znaky rodiny, funkce rodiny, současná rodina, postavení mužů a žen, budoucí rodina, pokles porodnosti.

This thesis characterizes generally the family. It shows its basic functions, typical notes of nowadays family and also various forms of family living. There are described alarming facts about rapid denatality rate and dieing out of Czech population. Further it describes the status of men and women in the society and tries to anticipate the future form of a family and its perspective.

Key words:

notes of a family, functions of a family, nowadays family, the status of men and women, future family, denatality rate.

LITERATURA A PRAMENY

Tištěné prameny:

1. Národní zpráva o rodině, Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR, 2004.

Knihy:

2. BLAHA, Arnošt. Sociologie dětství. 4. vyd. Brno: Komenium, 1948, 238 s.
3. BRTNÍKOVÁ, Marta. Důvěrně o muži. Důvěrně o ženě. 1. vyd. Praha: Naše vojsko, 1992, 208 s.
4. DOBSON, James, Rodičovství chce odvahu. 1. vyd. Praha: Návrat domů, 1995, 190 s.
5. Chadim, Otmar. Jak získat a udržet muže, ženu, manželství a vztah. 1.vyd. Praha: Adonai, 2003, 291 s.
6. KELLER, Jan. Dvanáct omylů sociologů. 1. vyd. Praha: Návrat domů, 1995. 167 s.
7. MÁROVÁ, Zdeňka a kol. Výchova dětí v neúplné rodině. 1. vyd. Praha: SPN, 1975, 113 s.
8. MATĚJČEK, Zdeněk. Rodiče a děti. 1. vyd. Praha: Avicenum, 1996, 336 s.
9. MATEJČEK, Zdeněk. Dítě a rodina v psychologickém poradenství. 1. vyd. Praha: SPN, 1992, 223 s.
10. MATOUŠEK, Oldřich. Rodina jako instituce a vztahová síť. 2. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 1997, 144 s.
11. MOŽNÝ, Ivo. Moderní rodina (mýty a skutečnost). 1. vyd. Brno: Blok, 1990, 184 s.
12. PLZÁK, Miroslav. Žena a muž. 1.vyd. Praha: Motto, 2001, 225s.

13. PLZAK, Miroslav a UZEL, Radim. Zákony ženské přitažlivosti. 1. vyd. Praha: Eminent, 1995, 190 s.
14. SATIROVÁ, Virginia. Kniha o rodině. 1. vyd. Praha: Praha, 1994, 350 s.
15. ŠAMALÍK, František. O politické společnosti, 1. vyd. Brno: MU Brno PrF, 1994, 226 s.
16. TÄUBNER, Vladimír. Rodiče v krizi? 1. vyd. Neratovice: Petr Šorel, 1993, 108 s.

Časopisecká literatura:

17. autor neuveden. Děti? Raději ne! L' Espresso, přel. čas. 100+1 ZZ, č.9/1996, roč. XXXIII. Praha, 1996, s.16-18.
18. FABIÁNOVÁ, Jitka. Muži, ženy a peníze. Focus, přel. čas. Praha: 100+1 ZZ. č.22/1996. roč. XXXIII, 1996, s. 16-18.
19. KUČEROVÁ, M. a ŠVAGROVÁ, M. Krize rodiny je krizí dialogu. čas. Týden, roč. III, č. 46, Praha 1996, s. 66-70.
20. SHOŘÁLKOVÁ, G. Zachráníme rodinu? čas. Týden, roč. III, č. 48, Praha, 1996, s. 8.

Informace z internetu:

21. www.euroekonom.cz
22. www.czso.cz

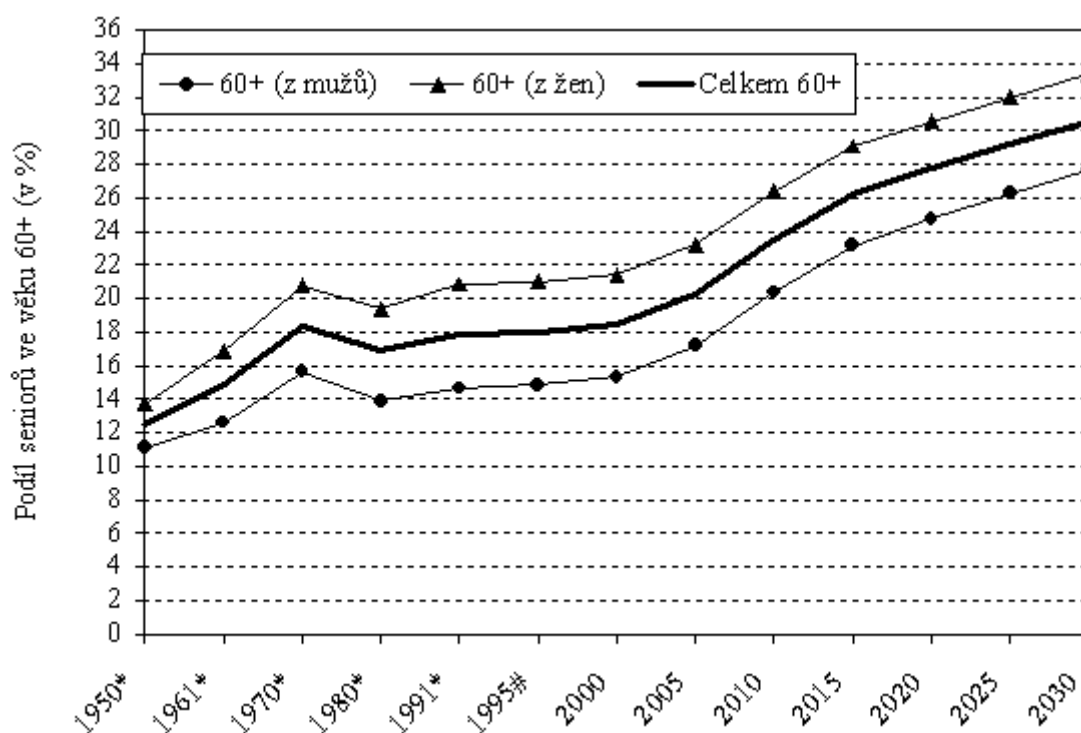
ODKAZOVÝ A POZNÁMKOVÝ APARÁT

- ^{1/} Podrobněji autor MATOUŠEK, Oldřich. Rodina jako instituce a vztahová síť. Seznam literatury pod č. 10, na straně 10-12 dále jen (10: 10-12).
- ^{2/} viz. seznam literatury.
- ^{3/} literatura pod č. 1, kapitola první :Rodina a její funkce ve společnosti z hlediska státu.
- ^{4/} Podrobněji článek: KUČEROVÁ, M. a ŠVAGROVÁ, M. Krize rodiny je krizi dialogu. (19:67).
- ^{5/} Blíže autor ŠAMALÍK, František O politické společnosti. (15:124).
- ^{6/} Některé návrhy na řešení, předkládá ing. Gabriele SHOŘÁLKOVÁ, předsedkyně občanského sdružení hájícího práva a zájmy dětí z neúplných rodin. (20:8)
- ^{7/} Manželské majetkové právo v západních zemích nezná pojmy jako je společný příjem a společné vlastnictví. Partneri jsou pouze povinni, přiměřeně přispívat na domácnost a výchovu dětí. Podrobněji článek autorky FABIÁNOVÁ, Jitka. Muži, ženy a peníze. (18:16-18).
- ^{8/} Podrobněji KELLER, Jan. Dvanáct omylů sociologů. (6:167)
- ^{9/} Podrobněji popisuje, populační strom pro rok 2030 Českého statistického úřadu.
- ^{10/} Při zpracování kapitoly, byly čerpány údaje z internetových stránek Českého statistického úřadu, sekce obyvatelstvo.
- ^{11/} Podrobněji popisuje význam dětí v rámci mezigenerační solidarity, Národní zpráva o rodině (1: kapitola první)

- ^{12/} Poslední Pojistně-matematická zpráva o sociálním pojištění zpracovaná ministerstvem práce a sociálních věcí v roce 2004.
- ^{13/} Termín z oboru Sociální antropologie = studium rolí mužů a žen obecně. Na rozdíl od feminismu nemá tak silný politický náboj a nesoustřeďuje se pouze nebo dominantně na studium a kritiku postavení ženy.
- ^{14/} ČERMÁKOVÁ, M. Muži a ženy na trhu práce. SoÚ AV ČR, Praha, 1995.
- ^{15/} Termín z oboru sociologie = diskriminující dělení společnosti na principu majetkovém, etnickém, rasovém, zdravotním, kulturním aj. Původně proces osídlování a usídlování se lidí, kteří mají společné nebo podobné sociální, biologické a jiné charakteristiky; jejich oddělení od ostatního obyvatelstva. V současnosti jev chápáný zejm. jako forma diskriminace.
- ^{16/} viz. příloha č.7
- ^{17/} Usnesení Vlády České Republiky, ze dne 15. září 2004, č. 876, k Národní zprávě o rodině, které ukládá 1. místopředsedovi vlády a ministru práce a sociálních věcí zpracovat návrh koncepce státní rodinné politiky a předložit jej do 31. srpna 2005 vládě.

PŘÍLOHA č.1

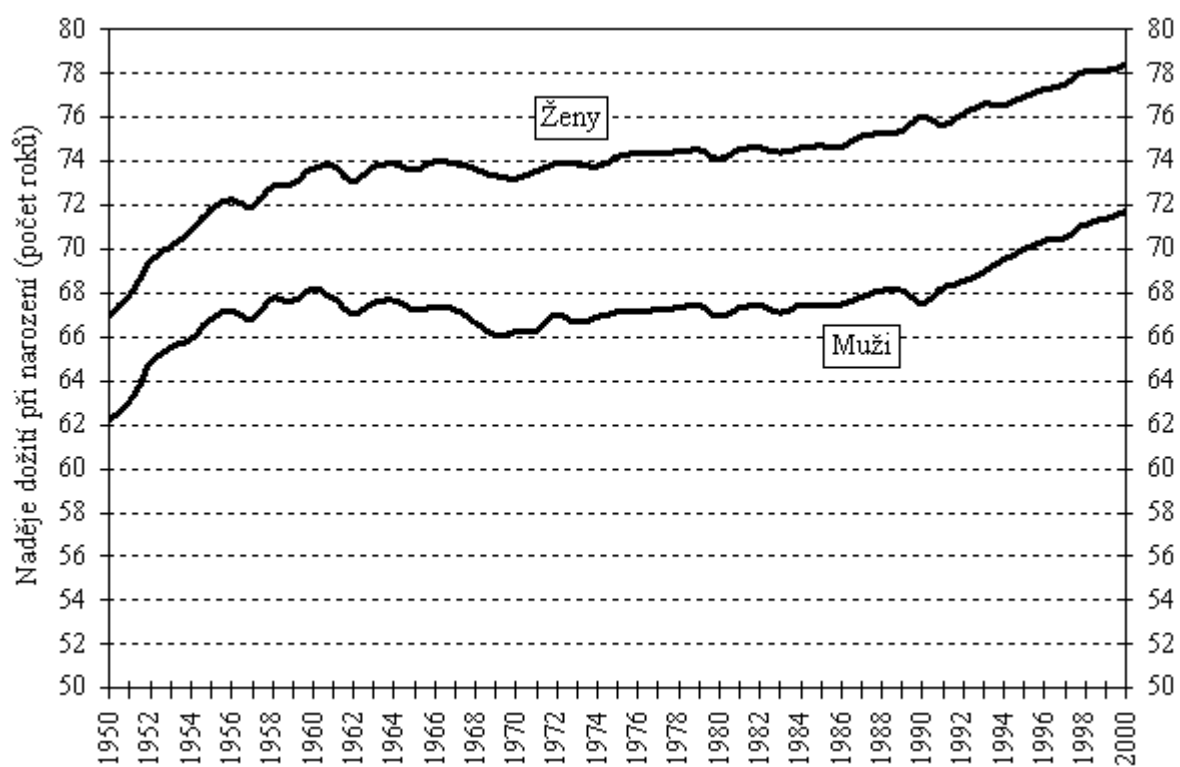
Vývoj podílu (%) seniorské populace ve věku 60+ v ČR v období 1950 - 1990 a její projekce do r. 2030

Pramen: Statistická ročenka ČR, Zdravotnická ročenka ČR , ČSÚ

PŘÍLOHA č.2

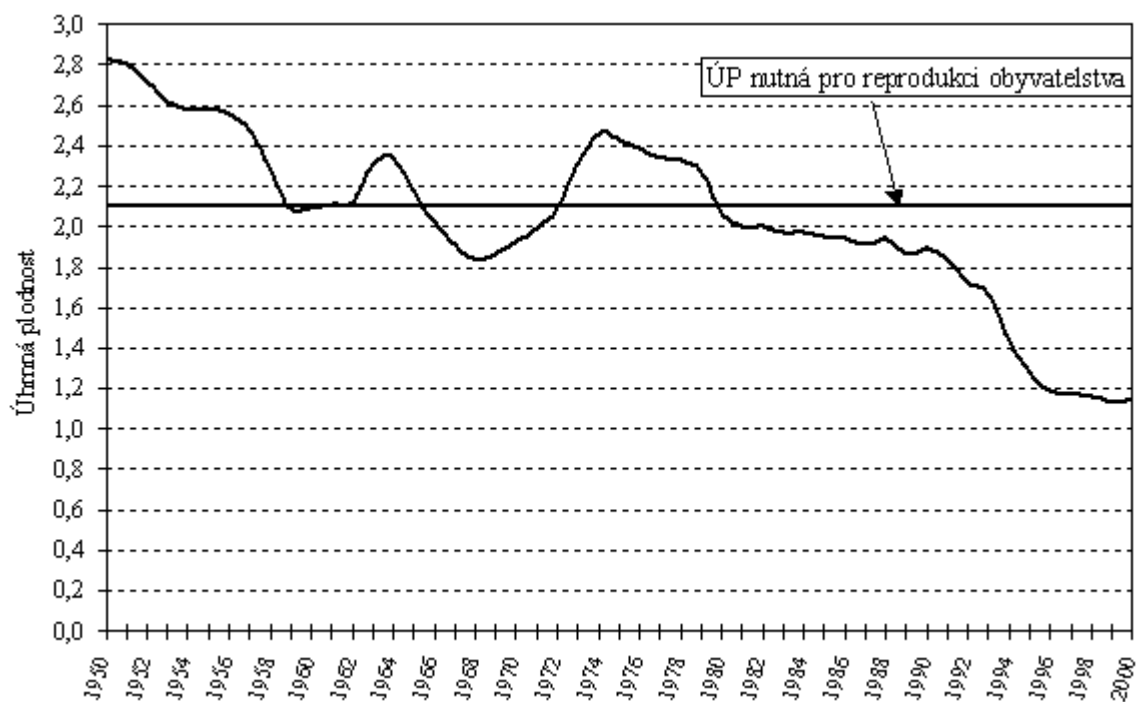
Naděje dožití mužů a žen v ČR v letech 1950-2000

Pramen: Statistická ročenka ČR, Zdravotnická ročenka ČR , ČSÚ

PŘÍLOHA č.3

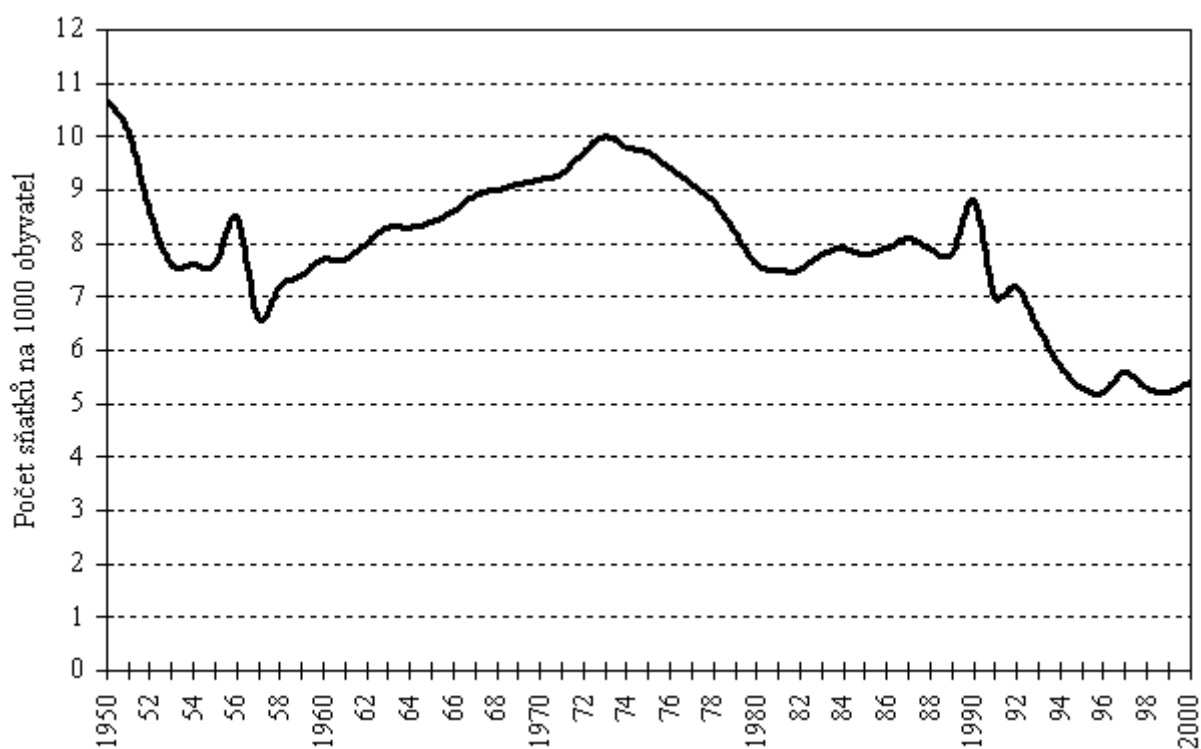
Úhrnná plodnost v ČR v letech 1950-2000

Pramen: Statistická ročenka ČR, Zdravotnická ročenka ČR , ČSÚ

PŘÍLOHA č.4

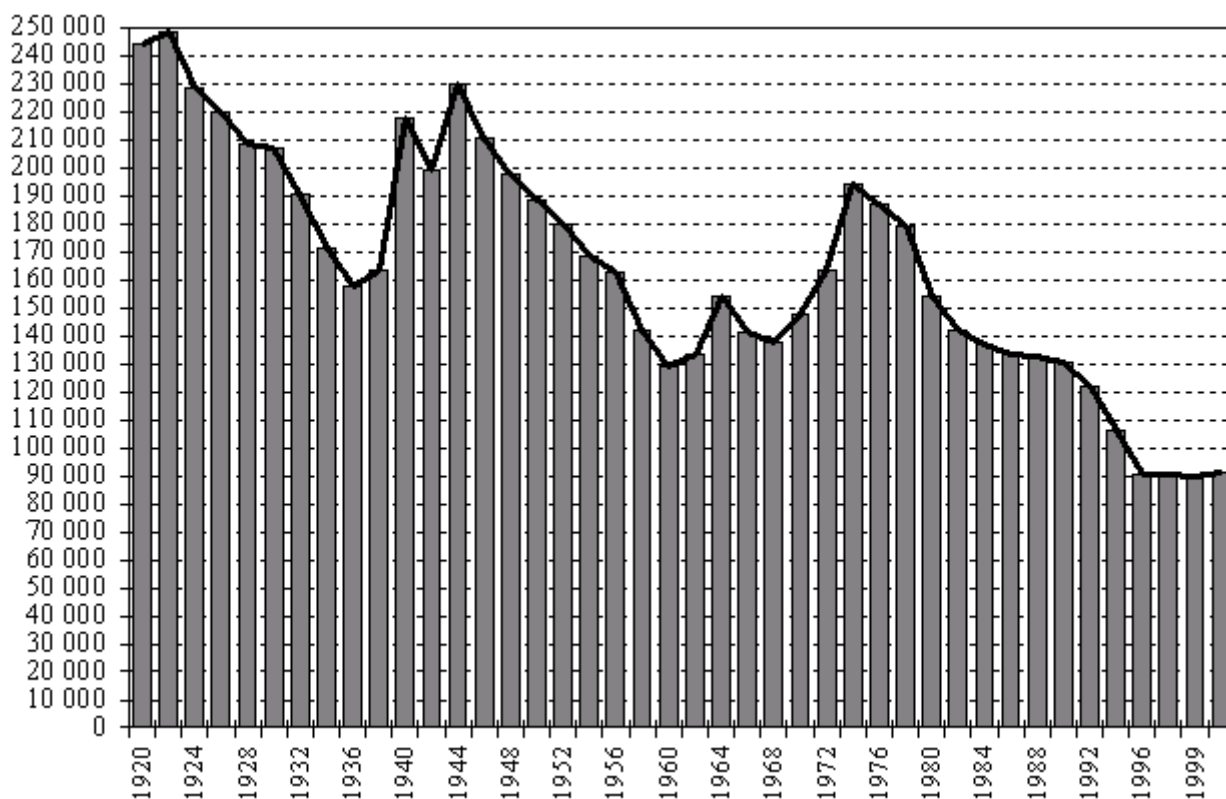
Hrubá míra sňatečnosti (počet uzavřených sňatků na 1000 obyvatel) v letech 1950-2000

Pramen: Statistická ročenka ČR, Zdravotnická ročenka ČR , ČSÚ

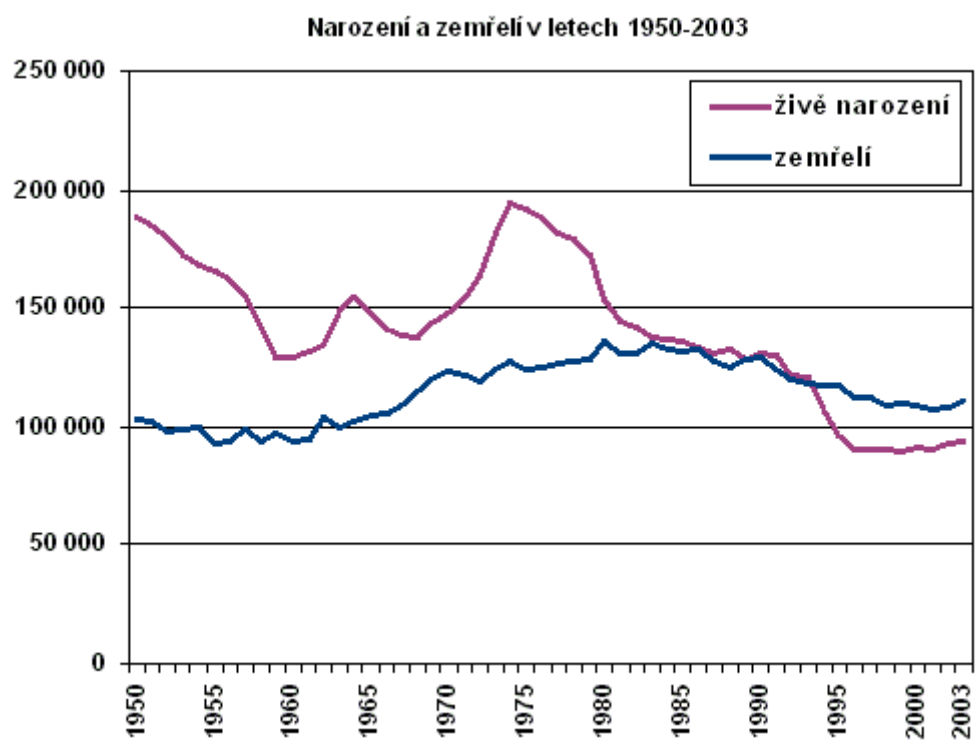
PŘÍLOHA č.5

Počet živě narozených v ČR v období 1950-2000

Pramen: Statistická ročenka ČR, Zdravotnická ročenka ČR, ČSÚ

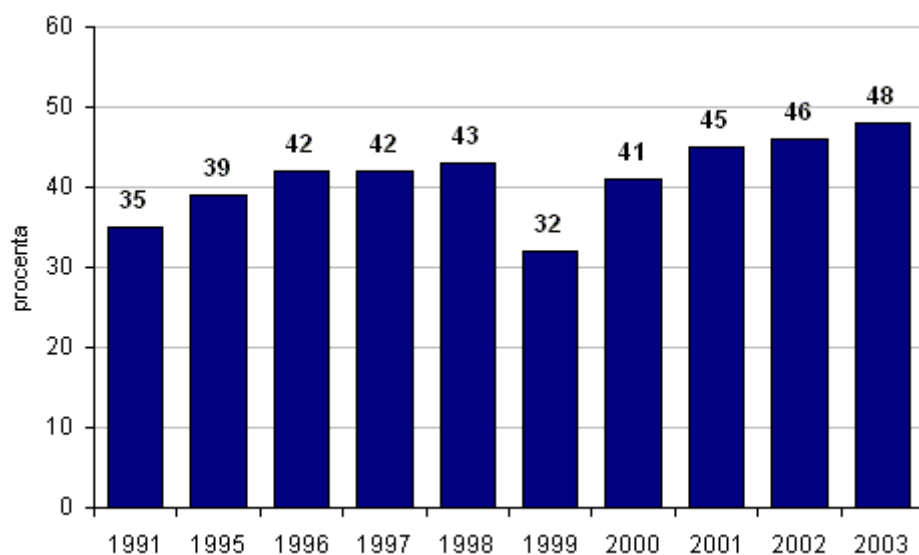
PŘÍLOHA č.6

Pramen: oficiální webové stránky Českého statistického úřadu (www.czso.cz)
sekce: obyvatelstvo

PŘÍLOHA č. 7

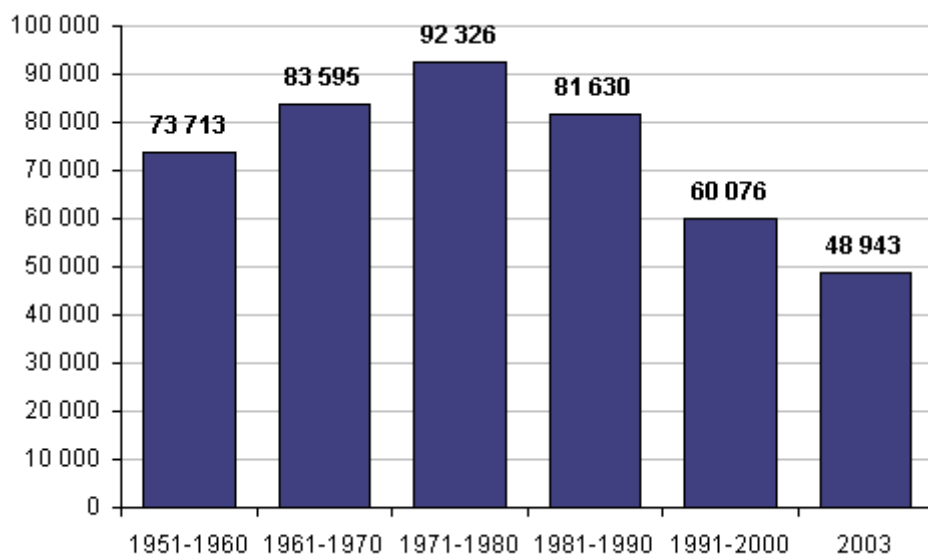
Úhrnná rozvodovost v České republice v období 1991 – 2003 v %

Pramen: oficiální webové stránky Českého statistického úřadu ([www.czso. cz](http://www.czso.cz))
sekce: obyvatelstvo

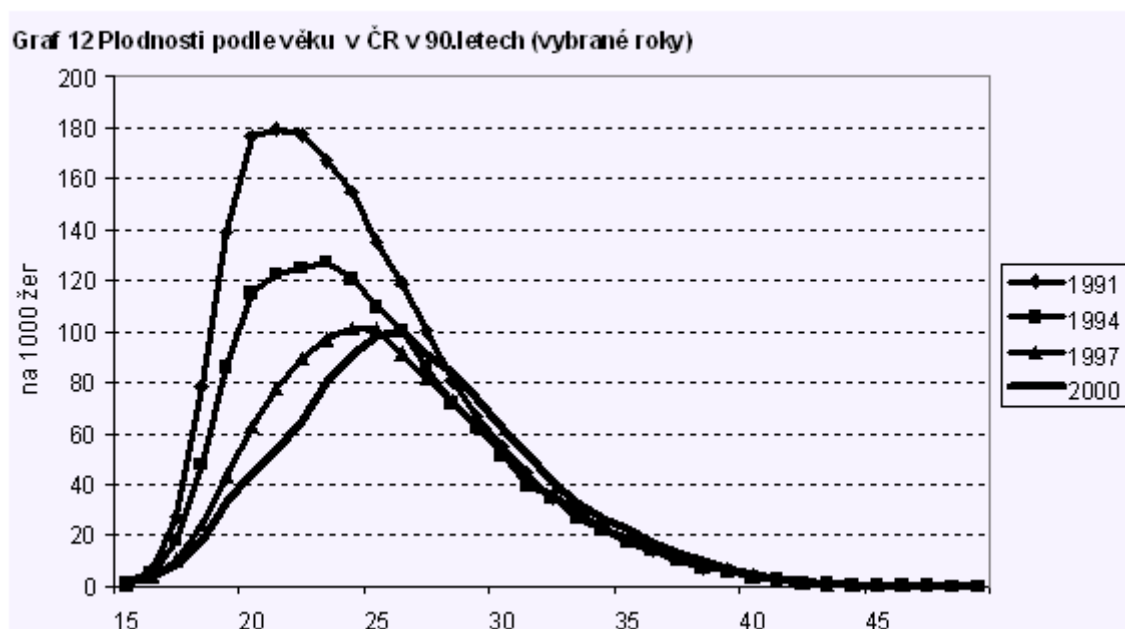
PŘÍLOHA č. 8

Průměrný roční počet sňatků v letech 1951 až 2000 po desetiletých obdobích a počet sňatků v roce 2003

Pramen: oficiální webové stránky Českého statistického úřadu (www.czso.cz)
sekce: obyvatelstvo

PŘÍLOHA č.9

Pramen: oficiální webové stránky Českého statistického úřadu (www.czso.cz)
sekce: obyvatelstvo